

Eligiusz Przechodźki

Samuel Bogumił Linde jako prekursor literaturoznawstwa dorównawczego w Polsce

Miniejszy artykuł jest - w założeniu autora - przyczynkiem do rozwoju rodzimej komparatystyki literackiej na początku XIX wieku, której narodziny w polskim literaturoznawstwie wiążą się z działalnością naukową Samuela Bogumiła Lindego.

Profesor Uniwersytetu Wileńskiego, Samuel Bogumił Linde /1771-1847/ wszedł do historii piśmiennictwa polskiego przede wszystkim jako leksykograf, autor zawierającego ponad 60 tys. haseł Słownika języka polskiego /t. 1-6 1807-1814/. Dobrze znana i przypomniana przy różnych okazjach jest także działalność naukowa i popularyzatorska tego badacza na niwie rusycystycznej. Szczegółowo omawia ją Samuel Ryszman w przeglądzie Polsko-rosyjskich stosunków literackich w latach 1800-1830¹, Marian Jakóbiak, analizując stosunki literackie polsko-rosyjskie w latach 1801-1825, uważa jego działalność za jedno z centralnych wydarzeń tego okresu², zaś Ryszard Żużny odnosi ją wprawdzie do - jak to określa - "przednaukowego" etapu rozwoju rusycystyki historycznoliterackiej, lecz dalej stwierdza, iż takie dokonania naukowe tego badacza, jak omówienie Bibliografii Sopikowa i spopularyzowanie Rysu historycznego literatury rosyjskiej Mikołaja Grleca miały szczególnie doniosłe znaczenie i stały się przedziwną zapowiedź naukowej rusycystyki polskiej.³

Badaczka romantyzmu rosyjskiego Krystyna Galon-Kurkowa uważa, iż wprowadzone przez Lindego poprawki i uzupełnienia do dzieła Grleca pozwalają traktować je jako jedną z pierwszych w Polsce syntez literatury rosyjskiej.⁴

Wydaje się, że obfitość i dogłębność poświęconych temu badaczowi studiów, z których jedynie część została wyżej wymieniona, zwalnia nas z obowiązku szczegółowej historyczno-tematycznej analizy dorobku S.B.

Lindego w dziedzinie rusyistyki. Niezbędne natomiast i dla dalszych rozważań nader istotne będące przypomnienie niektórych faktów, dotyczących polsko-rosyjskich stosunków literackich i politycznych w latach 20-tych ubiegłego wieku oraz prac ówczesnych polonistów, usiłujących stworzyć pierwsze próby syntezy wielowiekowego dorobku naszego piśmiennictwa.

Stosunki polityczne polsko-rosyjskie przed rokiem 1830 charakteryzowała pewna niejednorodność. Zalecydowanie negatywnie odbiła się na nich utrata przez nasz kraj niepodległości oraz podejmowane tu i ówdzie przez niektórych rosyjskich oficjalnych publicystów i historyków próby przekonanania cara o konieczności wyzarczenia Polski z mapy Europy. Dość dwuznaczną rolę odegrał także sam car Aleksander I, którego pewnie posunięcia o charakterze liberalnym zjednały mu nawet w pewnym okresie sympatię i zaufanie części polskiego społeczeństwa, jednak bardzo szybko zostały przekreślone przez aprobacę dworu dla takich wydrzeń, jak np. proces Filomatów w Wilnie oraz działalność Nowosilcowa, władającego o uszczytnieniu polityki cara wobec Królestwa Polskiego.

Z drugiej strony, w omawianym okresie nastąpiło na niespotykaną dotychczas skalę ożywienie kontaktów naukowych i literackich pomiędzy Polakami i głównie tymi spośród Rosjan, którzy niechętnie ulegali oficjalnej ideologii lub wręcz prezentowali wobec niej poglądy opozycyjne. Oczywiście, trudno jeszcze mówić o ukaształtowaniu się w społeczeństwie polskim - tak powszechnego zwłaszcza po upadku kolejnych powstań - stereotypowego podziału na Rosjan "dobrych", przyjaźniących naszemu narodowi i "złych" - tj. podporządkowanych carowi i jego polityce. Przyczyną wspólnych prac uczonych i literatów polskich i rosyjskich miały w latach 1800-1830 nieco inne podłoża, niż w okresach późniejszych. Wobec braku istotnego wpływu na politykę Rosji w stosunku do ziem polskich, światli przedstawiciele obydwu przymusowo zjednoczonych narodów postanowili dążyć do wzajemnego dogłębnego poznania się, do przybliżenia sobie najbliższych i tomlęjszych dokonań swych kultur, co w konsekwencji miało prowadzić do zriądzenia napięć politycznych i ułożenia przyszłych stosunków na zasadach wzajemnej równości oraz poszanowania swych odrębności narodowych i kulturalnych.

Tak w dużym skrócie przedstawiały się realia polityczne, kierujące zainteresowania Lindego w stronę literatury rosyjskiej. One to właśnie są szczególnie eksponowane przez autorów omawianych wyżej rozpraw. Jednakże doszukiwanie się źródeł rusyistycznych zainteresowań Lindego jedynie w zapotrzebowaniu na tego typu prace, wynikającym ze specyfiki ówczesnej sytuacji politycznej, prowadziłoby do pominięcia następującego

tego badacza oraz mogłoby nasuwać mylne wnioski o podporządkowaniu polsko-rosyjskiej wymiany literackiej i kulturalnej doraznej koniunkturze politycznej. Dlatego też zarówno przy ocenie działalności Lindego, jak też przy omawianiu wielu innych problemów z dziejów polsko-rosyjskich stosunków literackich należy zwrócić baczną uwagę na fakt dotyczący czasu przez wielu rusycystów pomijany lub niedoceniany, którym jest obecna aktualnego stanu, potrzeb, możliwości i perspektywy literatury polskiej w zakresie jej wymiany z innymi literaturami. Owa "gotowość" literatury odcyśniętej do przyjącej i do przyjącej elementów lub wzbogacenia własnymi wzorcami cudzego piśmiennictwa wydaje się - jeśli nie bardziej, to z pewnością nie mniej ważna niż sprzyjające lub utrudniające ową wymianę czynniki o charakterze politycznym.

Jak zatem przedstawiały się potrzeby piśmiennictwa polskiego w zakresie wzajemnej wymiany z literaturą rosyjską? Wiadomo, iż u progu XIX wieku literatura ta była na ziemiach polskich znana w stopniu niepełnym, mimo iż istniały przykłady współpracy poszczególnych literatów z obydwu stron, nieliczne tłumaczenia etc. Brak było przede wszystkim syntetycznych kompendiów, które w obliczu nowych realiów geopolitycznych informowałyby w sposób zwięzły acz wszechstronny o historii piśmiennictwa w sąsiednim kraju, jego głównych przedstawicielach, aktualnych potrzebach i perspektywach rozwoju.

Czy jednak ówczesny stan wiedzy w zakresie historii i teorii literatury polskiej oraz znajomość realiów rosyjskich przedstawiały Polaka do napisania takiego dzieła? "Większość podjęć podobna jest raczej do katalogów niż do historii literatury" - pisał w roku 1899 Piotr Chmielowski, uważając Historię literatury polskiej Stanisława Jarnowskiego za pierwszą syntezę historycznoliteracką, zrywającą z dotychczasowym katalogowym ujęciem.⁵ "Nie są to właściwie historie, ale szwanki /dykcjonarze/ autorów, gdzie poszczególne artykuły ułożono nie w alfabetycznym, ale w chronologicznym porządku" - określał 9 lat wcześniej znane sobie "historie literatury" F. Brunetiere.⁶

Jedną możliwą była także określenia pod koniec XIX wieku, coż tedy mówić o pierwszej próbie rozwoju naszej wiedzy o literaturze z początków XIX w., okresie, który Stanisław Piłgód nazywał przedhistorycznym. Nie natrafimy wówczas na żadne ślady syntetycznego ujmowania nawet dzieł literatury odcyśniętej, a co dopiero obcej.

Jednakże już wtedy dojrzewały prace przygotowawcze do pierwszych ujęć syntetycznych. Ich ukoronowaniem stało się rewelacyjne na miarę owych czasów dzieło Feliksa Benkowskiego Historia literatury polskiej, wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych /1814/.⁸ Autor, początkowo

profesor języka i literatury polskiej w Liceum Warszawskim, następnie profesor Uniwersytetu Warszawskiego, starał się w swym liceum ponad 1500 stronice dzieła zagnieżyżować waszytko, co zgromadziły dobychczasowo staramia. Historjka literatury niewątpliwie bardziej zainteresuje tom I, gdzie już obszerny, przeszło 70 - stronicowy Wstęp. Wiadomości o dziełach do historii literatury polskiej potrzebnych i ich pisarzach, zdradza ambicje autora stworzenia czegoś w rodzaju "summy" w zakresie faktografii literackiej.

Jednostkami kompozycyjnymi pracy są artykuły bibliograficzne o pisarzach, przy czym - zwłaszcza w zakresie literatury nowszej - obok bibliografii prac danego autora zamieszczona jest również bibliografia przedmiotowa dotycząca tych prac. W części II tomu I-go Bentkowski zgromadził informacje dotyczące "nauk nadobnych" odpowiadających zakresowo dzisiejszemu pojęciu "literatura piękna". W dziale "wymyślnictwo" omówione zostały w poszczególnych rozdziałach: poezja liryczna, poezja dydaktyczna, poezja heroldyczna i dramat, zaś w dziale "wymowa" zawarta została informacja o piśmiach literackich /Krasnomowstwo/ i lub dotyczących literatury a pisanych prozą.

Tom II /część III i IV/ to "umiejśności" /filozofia, nauki polityczne - nauki teologiczne oraz filologie: klasyczna i nowożytna/.

Tak więc Historia literatury polskiej... Bentkowskiego była nie tylko podsumowaniem ówczesnego stanu wiedzy z zakresu szeroko rozumianego piśmiennictwa polskiego, lecz także dawka przykład porządkowania i grupowania tych wiadomości. Nic zatem dziwnego, że dzieło, które w sposób tak wszechstronny, przejrzysty i nowy ukazywało bogactwo polskich tradycji piśmienniczych, zostało przyjęte przez czytelników nader żywciami i wywołało ogromne poruszenie w świecie literackim. Ambicją większości współczesnych Bentkowskiego badaczy stało się uzupełnianie bądź poprawianie jego Historii..., a polemiki wokół niej trwały niemal do końca XIX wieku.¹⁰

Atmosfera, jaka wytworzyła się w kręgu literatów warszawskich i częściowo wileńskich po opublikowaniu pracy Bentkowskiego była wyjątkowo korzystna do podjęcia szerokiego studium historycznoliterackich. Zaczęto sobie bowiem coraz powszechniej uświadamiać, że skończył się początkowy etap "złieractwa" danych literackich i rozpoczął nowy, w którym nie wystarczy już nawet najbardziej ambitnie pomyślana rejestracja faktów z zakresu życia i twórczości danego pisarza, lecz konieczne stają się próby syntetycznego ujęcia całości względnie jakiejś części zgromadzonego materiału.

Jest rzeczą zrozumiałą, że czytelnik polski, który właśnie otrzymał dzieło Bentkowskiego, a trzy lata wcześniej doskonałą historię literatury greckiej G.E. Grodka, oczekiwał wydań na podobnym poziomie, poświęconych innym literaturom i, przede wszystkim, - z racji wspomnianych wyżej przyczyn - literaturze rosyjskiej. W tym świecie stał się krozmładzi i oczyszczył zwrót zainteresowań badaczy, w tym Lindego, w kierunku literatury rosyjskiej.

Przystępując w latach 1815-1816 do obszernego omówienia w "Pamiętniku Warszawskim" Rysu rosyjskiej bibliografii W. Sopolkowa¹¹, Linde był już bogatszy o doświadczenia, zdobyte przy pracy nad Słownikiem języka polskiego, w którym - dzięki uwzględnieniu pokrewności języków - dał się poznać jako prekursor językoznawstwa porównawczego. Niezwykle pożyteczna dla obu stron stała się też współpraca Lindego z Bentkowskim, któremu dostarczył do Historii literatury polskiej... kilku swych niepublikowanych jeszcze rękopisów oraz wywarł pewien wpływ na ostateczny kształt kompozycyjny tego dzieła.¹²

Przedstawicielom naukowym S.B. Lindego na gruncie rusycystycznym przyświecały - jak podkreśla większość badaczy - dwa cele.¹³ Pierwszy z nich to zaprezentowanie opinii polskiej dorobku literackiego Rosji; drugi - to wykazanie ścisłej łączności historycznej i kulturowej obu narodów. Można przypuszczać, iż w toku dyskusji prowadzonych z Bentkowskim w czasie przygotowywania do publikacji jego dzieła, Linde doszedł do wniosku, iż sam nie sprosta zadaniu napisania podobnej oryginalnej rozprawy, poświęconej piśmiennictwu rosyjskiemu, wobec czego będzie zmuszony uciec się do tłumaczenia pracy rosyjskiej. Wybór odpowiedniej pozycji nie nastąpił dla badacza żadnej trudności, bowiem opublikowana w roku 1822 rozprawa M. Griecza pt. Próba krótkiej historii literatury rosyjskiej - choć była pierwszą tego typu pracą w Rosji - to jednak swym poziomem naukowym i sposobem przedstawienia wiadomości odpowiadała Lindemu, a pomieważ pod wieloma względami przypominała dzieło Bentkowskiego, mogła więc liczyć na podobne mu powodzenie u czytelników polskich.

Oprócz podobieństw formalnych Rysu historycznego literatury rosyjskiej /tak scharakteryzował swój przekład Linde/ i Historii literatury polskiej... Bentkowskiego, praca ta posiadała jeszcze jedną bardzo istotną dla Lindego jako popularyzatora i tłumacza cechę, która równocześnie gwarantowała jej powodzenie w ówczesnych polskich kręgach czytelniczych. Było to podkreślenie zażyłości literatury polskiej w rozwoju piśmiennictwa rosyjskiego. Fakt ten uwypukla tłumacz już we wstępie, pisząc: "Na pierwszy rzut oka speszcz się dając, nie dzieło to zawiera materiałów

do historii naszej własnej literatury, jak rzetelnie wystawiła wpływ naszej na ruską".¹⁴ Nic zatem dziwnego, że ze szczególnym uznaniem Lindęgo spotkał się następujący wywód Griecza: "W pierwszszym ... okresie historii języka i literatury ruskiej jako pierwszy period nazwać można Greckim, drugi tatarskim, tak trzeci podług wszelkiej sprawiedliwości, mianować należy polskim".¹⁵

Zgodnie z wymogami, wynikającymi z pionierskiego charakteru omawianego przekładu na gruncie polskim oraz kształtującej się w ówczesnej krytyce polskiej tradycji, Linde uzupełnił swe tłumaczenie wieloma szczegółowymi przypisami oraz cennymi uwagami. Charakter ówzych przypisów i uwag zmięsza w większości do wykazania udziału literatury polskiej w rozwoju piśmiennictwa rosyjskiego od najdawniejszych czasów aż po dobę współczesną. Jest rzeczą interesującą i dla omawianego okresu nową, iż polski badacz zwraca uwagę nie tylko na bezpośrednie kontakty literackie, wyrażające się np. w przekładach czy naśladowaniach, lecz na ogólny klimat literacki w Rosji, kształtujący się dzięki inspiracjom polskim. Tak więc Linde jest niekiedy skłonny pojmować wpływ jako zbliżność potrzeb, nie zaś mechaniczne oddziaływanie.

Przy całej doniosłości znaczenia dzieła S. B. Lindęgo w rozwoju rusycystyki historycznoliterackiej w Polsce próżno by w nim szukać prób porównawczych ocen literatury rosyjskiej i polskiej. Dlatego też wspominając o zaślubach tego uczonego należy mieć na uwadze przede wszystkim te wartości w jego pracach, które same w sobie były wyprzedziły ocenami porównawczymi, lecz drogą pośrednią prowadziły właśnie do porównawczego aspektu ujmowania dwóch sąsiednich literatur. Oporządk tu przede wszystkim o wspomniane już przypisy i uzupełnienia Lindęgo do pracy Griecza, w których podkreślał on szeroki udział literatury polskiej w rozwoju piśmiennictwa rosyjskiego, udział godny prześledzenia w konkretnych epokach lub na przykładzie wybranych autorów i dzieł.

Ważną zaślubą Lindęgo - co zgodnie podkreślają wymienieni wyżej badacze - było ułaskoszczenie w Dodatkach do Rysu historycznego... przelotowego artykułu Aleksandra Biestużewa Rzut oka na starożytną i nową literaturę w Rosji, pierwszego z cyklu trzech znakomych przeglądów rocznych pióra tego krytyka. Praca ta ukazała czytelnikowi polskiemu doniosłość i kierunki przemian, zachodzących w ówczesnej literaturze rosyjskiej, a dzięki uzupełnieniom Lindęgo / np. informacja o przekładzie przez Ryłajewa Dumy Kiemcewicza / dawała także pojęcie o wciąż żywych kontaktach pomiędzy literaturą polską i rosyjską.

Powyższe rozważania skłaniają do konkluzji, iż zaślubił S. B. Lindęgo na polu rusycystyki historycznoliterackiej należy rozpatrywać co najmniej

w dwóch aspektach. Pierwszy z nich - podkreślany przez wymienionych badaczy - to popularyzacja na gruncie polskim wartościowej historii literatury rosyjskiej, a dzięki uzupełnieniom i przypisom do niej - także wykazanie ściślejszej łączności historycznej i kulturowej obu narodów. Tu także należy odnieść pośrednio czy bezpośrednio oddziaływanie Lindęgo na wólu polskich badaczy i publikystów, którzy z inspiracji jego dzieła zainteresowali się literaturą rosyjską.

Drugi aspekt jest znacznie szerszy, lecz trudniejszy do uchwycenia i - wydaje się - dotychczas mało zbadany. Otóż dokonania rusycystyczne Lindęgo były - jak wskazano - nie tyle rezultatem w miarę sprzyjającej sytuacji politycznej czy też doradczego konfunkturalizmu, co odpowiedzią na konkretne zapotrzebowanie, wynikające ze stanu ówczesnego polskiego życia literackiego, a przede wszystkim - z potrzeb rodzącej się u nas krytyki literackiej i dążeń do syntetycznego ujmowania historii literatury. Ważne wydarzenia w dziejach ojczystego piśmiennictwa, jakim było wydanie Historii literatury polskiej... Bantkowskiego, stało się dla Lindęgo bodźcem do zwrócenia uwagi na analogiczne zjawisko w piśmiennictwie obcym, zachęką do jego naukowej transformacji na gruncie ojczysty; było to więc działanie, określane w języku współczesnej komparatystyki jako poszukiwanie analogii interliterackich. Jest to przykład postawy naukowej o tyle znamienity, że już na początku naszych kontaktów literackich z Rosją świadczy o tym, iż kontakty te - wbrew późniejszym sugestiom - nie były całkowicie podporządkowane wyłącznie opólnym kontaktom politycznym.

- 1 Raszman, S., Z polsko-rosyjskich stosunków literackich w okresie 1800-1830 /w:/ O wzajemnych powiązaniach literackich polsko-rosyjskich, Warszawa, Kraków 1969, ss. 65-83.
- 2 Marian Jakóbczak, Stosunki literackie polsko-rosyjskie w latach 1801-1825 /w:/ Historia literatury rosyjskiej, tom I, Warszawa 1976, ss. 492-507.
- 3 Rindzy, R., Od słowianofilstwa do słowianoznawstwa. Dwa wieki historycznoliterackich zainteresowań rუსystycznych w Polsce /1800-1939 /w:/ Studia z dziejów rუსystyki historycznoliterackiej w Polsce, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1976, s. 15-16.
- 4 Galon-Kurkova, K., Romanizm rosyjski w polskich koncepcjach historycznoliterackich, Wrocław 1978, s. 9-10.
- 5 Smielowski, P., Metodyka historii literatury polskiej, Warszawa 1899, s. 103 i 286.
- 6 Brunetière, F., L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature, t. I, Paris 1890, s. XII.
- 7 Rigon, S., Rosaztki dracy badawczej nad dziejami literatury polskiej, "Ruch Literacki", 1960, z. 1-2, s. 5-13.
- 8 Ventkowska, F., Historia literatury polskiej wystawiona w formie dzieła drukiem ogłoszonych, t. I-II, Warszawa 1814.
- 9 Z tego względu Water szokła traktować jako pierwszy historyczny przegląd dobrego wiedzy, głównie bibliograficznej i bibliograficznej, o naszym piśmiennictwie.
- 10 Waronina o tym K.W. Wójcicki w książce Warszawa. Jej życie imienne i ruch literacki w ciągu lat trzydziestu /od 1800do1830 z./, Warszawa 1880; zob. także przgląd 52 do rozdziału II dracy Stefana Sawickiego Rosaztki wstępu historycznoliterackiej w Polsce, Warszawa 1969.
- 11 Linde, S.B., O literaturze rosyjskiej ..., "Przegląd Warszawski", 1815, t. 2, s. 411-428; 1815, t. 3, s. 14-34, 133-150, 277-298; 1816, t. 4, s. 3-21, 285-286; 1815, t. 5, s. 3-21, 125-144.
- 12 Zob. Sawicki, S., op. cit., s. 24.
- 13 Dokładnie określa to Galon-Kurkova K., op. cit., s. 9.
- 14 Grłeocz, M., Kró historyczny literatury rosyjskiej, Warszawa 1823, Przedmowa polskiego wydawcy, s. III.
- 15 Grłeocz, M., op. cit., s. III.

В связи с подготовкой монографии, комплексно представляющей историю и достижения польской историко-литературной русистики, возникает необходимость рассмотреть ещё многих частных проблем, неоднократно имевших огромное влияние на характер и направление наших поисков в области русистики. Важным разделом этих поисков были польско-русские литературные связи, которые начались ещё в рубезе XVII-XVIII столетий, но научное обоснование получили только в двадцатом году XIX века, в связи с деятельностью С.Б. Линде. С.Б. Линде вошёл в историю польской славяноведности прежде всего как лексикограф, автор Словаря польского языка (1807-1814).

Известны также работы этого учёного в области истории русской литературы, особенно перевод Опыта критики истории русской литературы Н.И. Ржеца.

Современные исследователи подтверждают то, что интерес С.Б. Линде к русистике был в большой степени результатом относительно благоприятных политических отношений между Царством польским и Россией в начале XIX века, а также соответствовал повышенному интересу русских и польских учёных того времени к взаимному познанию своей истории и достижений в области культуры.

В статье предпринята попытка доказать, что русистская деятельность Линде - это, прежде всего, ответ на конкретные требования развивавшейся польской историко-литературной критики, которая в это время обогатилась значительным трудом феликса Вантковского История польской литературы ... и нуждалась в подобном синтетическом представлении истории других литератур.

Свой перевод Опыта критики истории русской литературы Ржеца Линде осуществил собственными пояснениями о дополнили примечаниями, которые в большинстве подтверждали влияние польской литературы на русскую, а также показывали неравномерность и актуальность этого процесса. Особенно интересен, однако, тот факт, что учёный рассматривает взаимовлияние наших литератур не механически, но пытаясь указать в нём результаты общих потребностей.

Связь русистских трудов С.Б. Линде с нуждами польской историко-литературной критики, а также удачно представленные в них элементы взаимовлияния русской и польской литератур даёт право назвать этого учёного предвестником комплексивного направления в польской русистике.